

PROSESSIOIKEUDEN TUTKIMUS MUIDEN SILMISSÄ: PALAUTETTA JA ARVIOINTEJA

Prosessioikeuden tutkimuksen omakuva on luonnollisesti subjektiivinen: harva tutkija kykenee rehelliseen itsearviointiin. Jos haetaan objektiivisempää kuvaa prosessioikeuden tutkimuksen tasosta, sitä saadaan yhtäältä siitä palautteesta, jota tutkija saa kollegoiltaan, toisten oikeudenalojen tutkijoilta ja yllättävän harvoin muiden tieteenalojen edustajilta. Toisaalta taas prosessioikeuden tutkimus ottaa vastaan muutaman vuoden välein kollektiivisen ja virallisen palautteen. Useimmat yliopistot järjestävät säännöllisesti niin sanottuja tutkimuksen arviointeja. Arvioinnin tekee tällöin ulkopuolisista ja yleensä kokeneista tutkijoista koostuva arviointipaneeli. Paneelin jäsenet valitsee normaalisti Suomen Akatemia, ja arvioinnit kulkevatkin jargonissa ”akatemian arviointien” nimellä. Myös maailmanlaajuiset arvioinnit vertailevat eri yliopistojen oikeustieteellisten tiedekuntien tasoa. Helsingin yliopiston oikeustiede (Law) on tällä vuosikymmenellä sijoittunut esimerkiksi OS World University Rankings -vertailussa sijoille 101-150.¹ Vaikka suomalainen oikeustiede edustaa näin hyvää keskitasoa, siitä ei voida päätellä yksittäisten oikeudenalojen tutkimuksen sijaintia.

On myönnettävä, että sen enempää yksilöllinen palaute kuin kollektiiviset arvioinnit eivät ole eivätkä voikaan olla ehdottoman objektiivisiä. Palautetta antavat ihmiset, ja paneelitkin koostuvat ihmisistä. Palautteessa näkyvät näin henkilökohtaiset mielipiteet, ennen kaikkea palautteen antajan käsitys siitä, mikä on laadukasta tutkimusta. Arvioinneissa monet panelistit myös ajavat enemmän tai vähemmän näkyvästi tiedepoliittista ja joskus poliittistakin ohjelmaansa. Oikeustieteessä tieteelliset kannanotot tunnetusti taipuvat helposti oikeuspoliittisiksi julistuksiksi, ja oikeuspoliittisista mielipiteistä on lyhyt hyppäys mielipiteisiin siitä, millaista tutkimus on ja ennen kaikkea millaista sen pitäisi olla. Oikeustieteen tutkimuksen arvioinnit – joihin tästä eteenpäin luetaan myös yksilöllinen palaute – ovat sisäpiirin arviointeja.² Oikeustiedettä arvioivat säännönmukaisesti toiset oikeustieteen tutkijat: jopa arviointipaneelit koostuvat tavallisesti oikeustieteen tai sen lähitieteen edustajista. Paneelin jäsenet ovat aina juristitaustaisia ja lisäksi oikeustieteen

¹ Tunnetummassa Shanghain listauksessa Helsingin yliopisto on sen sijaan luokiteltu sijoituksiin 201-300. Menestyjä tässä arviossa on Itä-Suomen yliopisto, joka saa paikan sijoilla 151-200. Paras eurooppalainen yliopisto (Cambridge) saavuttaa sijan 21.

² Arviointiteoria on oma tieteenhaaransa. Näiden niin sanottujen evaluaatio-oppien kehityksestä ks. esimerkiksi Ahonen 2011 s. 293.

tutkimusta itse tehneitä henkilöitä. Oikeustieteen ulkopuolisia arvioita saadaan lähinnä oikeussosiologian edustajilta, esimerkiksi Aubert ja Ervasti ovat tässä suhteessa ottaneet avoimesti kantaa oikeustieteen, Ervasti myös nimenomaan prosessioikeuden tutkimukseen.³ Toki myös heidän näkemyksiään saatetaan pitää sisäpiirin arvioina. Tällainen logiikka vie kylläkin umpikujaan. Jotta henkilö pystyy arvioimaan oikeustieteen tutkimusta, hänen on siihen perehdyttävä. Se taas tekee hänestä ”sisäpiiriläisen”, jonka arviot ovat jo tieteellisen lukkarinrakkauden värittämiä.

Oikeustiede Helsingin yliopistossa, mukana prosessioikeuden tutkimus, on käynyt läpi viisi arviota. Arviot alkoivat suuren mittakaavan arviolla vuonna 1993, sitä seurasivat vuosien 1997, 1999, 2005 ja 2019 arviot: prosessioikeuden tutkimus keräsi niissä havaintoja ja kommentteja vain vuosina 1993 ja 2005. Tässä tutkimuksessa vuoden 1993 arviosta on käytettävissä vain virallinen loppuraportti, kun taas vuosien 1997 ja 2005 arvioissa pystytään tukeutumaan oppiaineen tutkijoiden aikanaan saamiin epävirallisiin raporttiluonnoksiin. Luonnokset ovat yksityiskohtaisempia ja suorasukaisempia kuin lopulliset raportit, joita hiottiin ja joista poistettiin laitoksia ja oppiaineita yksilöivää informaatiota. Raporttiluonnoksiin tukeutumista puoltaa myös se, että oppiaineissa käyty keskustelu – joka jäi kylläkin vuoden 1993 jälkeen niukaksi – tukeutui luonnoksiin. Tämä johtui enimmäkseen siitä, että arvioinnit menettävät nopeasti ajankohtaisuutensa eikä keskustelu jäänyt odottamaan loppuraporttien julkistamista. Vuoden 1993 arviointi oli ensimmäinen suuri arviointi, se sai paljon näkyvyyttä, ja sen tulokset julkaistiin Suomen Akatemian julkaisusarjassa hieman mahtipontisella otsikolla ”Oikeustieteellinen tutkimus Suomessa” (Suomen Akatemian julkaisu 1/1993).⁴ Yksi arvioidusta oikeudenaloista – ja samalla eniten siinä moitteita kerännyt – oli prosessioikeus.

Vuoden 1993 arviointiryhmä ei totisesti mairitellut prosessioikeuden tutkimusta: haukkuja saivat oikeastaan siinä kaikki osa-alueet, alkaen aiheenvalinnasta ja päätyen tohtorikoulutukseen. Aiheenvalinta oli

³ Ulkopuolisissa arvioissa kannattaa kuitenkin muistaa oikeusdogmatiikan ja oikeussosiologian erilainen toimenkuva: toinen on käsitteellinen ja ohjailee, toinen kuvaa ja selittää. Ks. Ervasti 2006 s. 26.

⁴ Arvioinnin tehneeseen asiantuntijaryhmään kuuluivat: Kauko Sipponen (puheenjohtaja), Wolfgang Mincke, Anders Stening, Leena Kartio ja Juhani Wirilander. Sihteereiksi kutsuttiin Marja-Leena Honkanen, Leena Laurinen ja Kimmo Nuotio. Ryhmä oikeutettiin kuulemaan asiantuntijoina Bengt Bromsia, Lars Erik Taxellia ja Simo Zittingiä. Ks. oikeustieteellinen tutkimus Suomessa 1993 s. 2. Ohimennen todettakoon, että tässä ryhmässä ei, kuten ei myöhemmissäkään asiaryhmissä, ollut henkilöä, jonka voisi katsoa tunteneen ja ”edustaneen” prosessioikeuden tutkimusta. Sen sijaan muutamat oikeudenalat – esimerkkinä rikosoikeus ja julkisoikeus – olivat vahvasti ”edustettuina”. Väärinkäsitysten välttämiseksi on syytä korostaa, että asiantuntijat eivät virallisesti tietenkään ”edusta” alojaan. Inhimillistä kuitenkin on, että he tuntevat parhaiten oman alansa tutkimuksen eivätkä herkästi näe siinä heikkouksia.

”vanhahtavaa”, ongelmanasettelut, jotka olivat etäällä oikeudenkäynnistä, katsottiin prosessioikeudessa perifeeriseksi ja laiminlyötiin. Keskeisiä tutkimuskysymyksiä olivat reformatio in pejus -kielto, oikeusvoima ja oikeuspaikka. Kokonaiskuvaa ei tutkimuksissa haettu, eikä tutkimuskysymyksiä yhdistetty ”sosiaalisiin sekä taloudellisiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin”. Esimerkkinä tästä mainittiin access to justice -tutkimuksen vaje. Mitä tulee tutkimusmenetelmiin, perinteinen oikeusdogmatiikka oli ”täysin hallitsevassa asemassa”, eikä merkkejä siitä uudistumisesta, joka oli nähtävissä muualla pohjoismaissa ja muilla oikeudenaloilla, prosessioikeudessa ilmennyt. KytKentöjä muiden tieteenalojen tarjoamiin mahdollisuuksiin – eli modernimmin monialaista tutkimusta – ei liioin tutkimuksessa harrastettu. Prosessioikeuden vaikutus oikeustieteelliseen keskusteluun oli sekin paneelin mielestä olematonta. Yllätys ei näin ollut, että arviointiryhmä totesi lopputuloksenaan: ”prosessioikeus ei kuulu oikeustiedettä uudistavien tutkimusalojen eturintamaan”. Se ”seurailee” muiden oikeudenalojen kehitystä.

Kansainvälistyminen oli 1990-luvun alussa vielä lapsenkengissään. Arviointiryhmä pohtikin tästä syystä varsin seikkaperäisesti, mitä kansainvälistymisellä ylipäätään tarkoitetaan ja mitä se merkitsisi nimenomaan prosessioikeuden tutkimuksessa. Tässäkin prosessioikeus sijoittui häntäpäähän muihin oikeudenaloihin verrattuna, se kun jätti ”huomattavan kansallisen vaikutelman”. Kokoavissa arvioissaan ryhmä antoi armoniskun: prosessioikeuden aiheenvalinta ja tutkimusmenetelmät olivat ”mielikuvituksettomia”. Jälkikäteen vakavin moite kohdistettiin tutkijankoulutukseen, jota sanaa ei julkaisussa kylläkään käytetty. Prosessioikeudesta voi arviointiryhmän mielestä ”melkein” saada vaikutelman, että aikanaan laatuvaatimukset oli pidetty hyvin korkealla, jolloin nuoret tutkimukset oli saatu ”pysymään taka-alalla”.

Arvioinneille tavanomaiseen tyyliin jotain myönteistäkin sanottavaa yritettiin keksiä, vaikka joku pitäisi tällaisia huomautuksia ”hollantilaisena lohdutuksena” (’pahemminkin voisi olla’ -tyyliin). Suomalainen prosessioikeuden tutkimus ei, näin katsoi arviointiryhmä, perustavasti poikennut muissa maissa (nähtävästi muissa pohjoismaissa) tehtävästä tutkimuksesta. Lisäksi vähäisiä merkkejä lähestymistapojen muutoksesta oli prosessioikeudessa nähtävissä. Myös oikeudenalalla julkaistu tutkimus edusti ”hyvää kansainvälistä tasoa”. Toteamus särähtää korvaan: se on ristiriidassa aikaisemmin sanotun kanssa, jossa aiheenvalintaa oli pidetty mielikuvituksettomana, kansallisena ja vanhanaikaisena. Ehkä paneeli katsoi,

että prosessioikeuden tutkimus oli muissakin maissa samalla (ja varsin vaatimattomalla) tasolla.

Prosessioikeuteen kohdistettu arvostelu oli yleisesti ottaen kohtuuttoman ankaraa, osaksi selvästi vikaosoitteeseen menevää. Myöskään lohdutuksen sanat eli vertailu muihin maihin eivät kestä lähempää analyysiä: esimerkiksi ruotsalainen tutkimus oli selvästi parempaa. Tämä ilmenee jo siinä, että Ruotsissa kehittynyt ”ekelöfiläisyys”, tavoitteena yleinen käyttäytymisen ohjaaminen ja välineenä prosessilain säännösten tavoitteellinen tulkinta, näkyy edelleen suomalaisessa prosessioikeuden tutkimuksessa.⁵ Maininta nuoria tutkijoita syrjivistä laatuvaatimuksista oli suorastaan loukkaava, vaikka sitä ei sellaiseksi tarkoitettu. Faktatoteamuksenakin se oli perätön. Toki joku saattoi sen subjektiivisesti näin kokea, mutta valtaosa aikalaisista oli ja on edelleen eri mieltä. Kuten kaikkialla muuallakin, tehtiin hyvää tutkimusta ja tehtiin huonoa tutkimusta. Sitä paitsi on vaikea uskoa, että yksikään vanhempi tutkija tietoisesti estäisi nuoria tutkijoita etenemästä. Pikemminkin kaikki professorit ja muut vastaavassa asemassa olevat haluavat varmistaa oppiaineensa jatkuvuuden eivätkä suin surminkaan pyri siihen, että oikeudenala kuolee heidän mukanaan.

Vuoden 1993 arviointi osoittaa myös akateemisten arviointien sitkeähenkisyys. Vaikka vuoden 2022 prosessioikeus on aivan muuta kuin vuoden 1993 prosessioikeus, vuoden 1993 raportin arvostelun kielteiset havainnot elävät – ikään kuin ne olisi tehty viime tiistaina! Tunnettu esimerkki on oikeustieteellisen tutkimuksen viidennen arvion huomautus siitä, että Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta – eli käytännössä prosessioikeuden oppiaine – on lyönyt laimin access to justice -tutkimuksen (uutinen 8.10.2019: ”Tiedekunta puntarissa – tutkimuksen viides arviointi”).⁶ Prosessioikeuden tutkija kiistäisi tämän jyrkästi ja sen sijaan sanoisi, että ”ei tässä ole muuta tehtykään 2000-luvulla”. Access to justice -tutkimuksen laajuus ja laatu Suomessa kun ovat, jos huomioon otetaan oikeuskulttuurien suhteellinen koko, huippua verrattuna mihin maahan tahansa. Asia erikseen on, että vuoden 2019 arvioinnit yleisemmät moitteet heikosta profiloitumisesta ja vähäisestä monialaisuudesta osuvat prosessioikeuteen siinä missä muihin oikeudenaloihin. Kohteenahan arvioinnissa oli koko tiedekunta. Tosin joku ehkä sanoisi, että prosessioikeus on oikeudenala, joka sopii erityisen hyvin monialatutkimuksen kohteeksi, ja sen tulisi olla tässä viestinkantaja.

⁵ Asia erikseen on, että tutkimussuuntauksen suosio on sittemmin romahtanut. Prosessilakien tulkinta ei lopulta ollutkaan sellainen keino, jolla social engineering- tavoitteet olivat saavutettavissa. 1990-luvulla tutkimussuuntaus kuitenkin edusti pohjoismaisen prosessioikeuden tutkimuksen kärkeä.

⁶ Uutinen julkaistiin COMI-tutkimusyksikön kotisivun silloisessa uutiset-osastossa. Se on uudelleenjulkaistu ”Valittuja uutisia 2017-2022” -kirjassa, joka on luettavissa ja ladattavissa nykyisen kotisivun julkaisuja-osastossa.

Inhimillisestihän arviointien elämisessä ei ole mitään ihmeteltävää. Uudet arviointipaneelit tietenkin aloittavat työnsä lukemalla vanhat arviot ja tarkastelevat oikeudenalaa sen antaminen silmälasien kautta. Puutteita etsivä niitä löytää kaikesta ihmisen toiminnasta. Arviointien tulisikin avata tieteellinen ja tiedepoliittinen keskustelu, ne eivät saisi olla keskustelun loppu, minkä vuoden 1992 arvio sai aikaan.

Mutta palataan aikaisempiin arviointeihin. Vuoden 1997 arviointi poikkesi edeltäjästään siinä, että se ei enää yksilöinyt laitoksia eikä oppiaineita. Arviointi oli teemakohtainen, joten oikeudenaloja käytettiin vain esimerkkeinä joko tutkimussuuntauksista tai tutkimuksen rakenteista.⁷ Esimerkkien käyttäminen oli vaihtelevaa ja jälkikäteen katsottuna varsin sattumanvaraista. Prosessioikeus ei saanut yhtään mainintaa, ellei sellaisena pidetty huomautusta, jonka mukaan insolvenssioikeus oli onnistunut yhdistämään menettelysääntelyn aineelliseen oikeuteen.⁸ Tuohon aikaanhan insolvenssioikeus katsottiin vielä prosessioikeuden osa-alueeksi. Arviointipaneeli liitti lievään kritiikkiinsä kehittämissuhteita, jotka prosessioikeuden tutkimuksessa oli ja on pakko myöntää aiheellisiksi. Yhteistyötä niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin tuli parantaa, ja oikeustieteelliseen tutkimukseen oli syytä panostaa.⁹

Vuoden 1999 arvioinnissa palattiin jälkeen yksilöidämpään arviointiin.¹⁰ Tiedekunnan silloiset laitokset saivat omat arvionsa ja arvosanansa: prosessioikeus tuli näin arvioitavaksi (silloisen) rikos- ja prosessioikeuden laitoksen sarjassa. Arviointi keskittyi – mitä laitoksen virallinen nimi antoi aiheen epäillä – vahvasti rikosoikeuteen. Tosin osa kommentteista lienee tarkoitettu yhteisesti molemmille oikeudenaloille, vaikkakaan se ei asiayhteydestä ilmene. Arviointiryhmä tunnusti sen rasituksen, jonka uusien oppikirjojen kirjoittaminen on tuonut oppiaineille. Uusien oppikirjoja taas oli tarvittu lainsäädännön kokonaisuudistusten takia. Myös tutkimuksen laadullinen johdonmukaisuus sai tunnustusta, joskin epäselvää on, mitä sillä lopulta tarkoitetaan. Tutkimusaiheiden valintaa hieman yllättävästi suorastaan

⁷ Asiantuntijaryhmään kuuluivat: Raimo Lahti (puheenjohtaja), Olli Mäenpää, Kevät Nousiainen, Risto Nuolimaa, Juha Pöyhönen, Päivi Paasto (sihteeri) ja Satu Paasilehto (sihteeri).

⁸ Oikeustieteellisen tutkimuksen tila 1997 s. 17.

⁹ Mt. s. 20.

¹⁰ Arviointiraportin ovat allekirjoittaneet Arto Jyränki (puheenjohtaja), Nils Jareborg, Leena Kartio ja Wolfgang Mincke. He tekivät myös muodollisen vierailukäynnin laitokselle, kuuntelivat oppiaineiden puoliviralliset esitykset ja keskustelivat paikalla olleiden tutkijoiden kanssa. Tilaisuus oli keskustelunomainen ja rakentavan kriittinen. Asia erikseen on, että laitosten esimiesten ja oppiaineiden vastuuopettajien esitykset eivät välttämättä välitä tietoa, jota kaivattaisiin. Harva esimies tai vastuuopettaja suostuu julkisesti myöntämään, että tutkimusta on laiminlyöty tai että tutkimushankkeita ei ole edes suunnitteilla. Kirjalliseen aineistoon tukeutuva arviointi, jossa tämä vaara vältetään, mittaa taas väistämättä menneisyyttä.

kehuttiin: aiheenvalinta kun osoitti sekä realismia että ”hyvää harkintaa”. Prosessioikeudessa puutteeksi nähtiin kuitenkin se, että rikosprosessi ei ole saanut huomiota. Moite kompensoitiin huomautuksella, että insolvenssioikeuden tutkimus on poikkeuksellisen pätevää (’exceptional competence in insolvency law’). Samalla paneeli kysyy lähinnä itseltään, kannattaisiko paremmin tavoitella erinomaisuutta kapeilla alueilla kuin pyrkiä kattamaan kaikki tutkimusalueet. Kysymykseen paneeli ei kylläkään vastaa.

Tieteellinen neuvosto teki seuraavana vuonna arvion vuoden 1999 tutkimuksen arvioinnin vaikutuksista, toisin sanoen neuvosto arvioi arvioinnin tuloksia. Arviossa todetaan, että oikeustieteessä arviointi aiheutti paljon kiistaa ja kritiikkiä. Arviointien kielteinen sävy pakotti oikeustieteen tutkijat siilipuolustukseen. Ohimennen huomautettiin, kuinka arvioinnit saavat aikaan ”anomian”, jos arvioinnin tulokset eivät johdakaan sellaiseen rahoituksen uusjakoon, mitä tulosten perusteella odotetaan. Kokonaisuutena ottaen vuoden 1999 arvioinnin vaikutukset olivat oikeustieteellisessä tiedekunnassa olleet ”ongelmalliset”. Adjektiivi vähättelee arvioinnin kielteisiä vaikutuksia: arviointi järkytti sekä oppiaineita että yksittäisiä tutkijoita, etenkin niitä, jotka samastuivat edustamiinsa oppiaineisiin. Tiedekunnan laitoksista yksi, yksityisoikeuden laitos, järjesti jopa laitoskokouksen analysoimaan arviointia.¹¹ Kyseisessä kokouksessa käytiin läpi laitoksen koko tutkijakunta yksittäisten artikkelien tarkkuudella. Lisäksi laitos teki oman raportin ”vuoden 1999 arvioinnin suositusten implementoinnista”.¹² Kokouksen aineisto ja kyseinen raportti ovat kaikesta huolimatta sävyiltään yllättävän objektiivisia: arviointia sinänsä ei arvostella, vaan sen havainnot myönnetään – tosin hiljaisesti – oikeutetuiksi ja perustelluiksi. Painotus on näin siinä, mistä huono arvio johtui ja mitä tulisi tehdä. Tosin yleiskeskustelussa arvioinnin perusteet ja paneelin yksittäiset jäsenet saivat moneen kertaan kuulla kunniansa, kun pettyneet tutkijat purkivat turhautumistaan.

Vuoden 2005 arviointi on, jos arviointeja arvioidaan, analyttisin ja reiluimmaksi katsottu.¹³ Se oli myös huomiossaan tasapuolinen: kaikista laitoksen oppiaineista sanottiin suurin piirtein saman verran. Prosessioikeudessa arviointipaneeli vertaili osa-alueita toisiinsa ja luetteli niitä

¹¹ Laitoskokous pidettiin 2.12.1999. Siitä ei ole pöytäkirjaa, mutta tallella on Pekka Timosen siellä pitämä alustus ”Arvioita ja opetuksia” ja sen liitteenä ollut ”Arvioitavaksi jätetty tuotanto henkilöittäin”. Ohimennen todettakoon, että laitoskokous jäi sarjassaan viimeiseksi. Myöhemmät arvioinnit eivät saaneet aikaan tällaista vastetta laitoksella, vaan paneelien arviot (jotka sinänsä olivat samaa tasoa) nieltiin hiljaisesti.

¹² Raportissa ei ole päiväystä, mutta se on luultavasti kirjoitettu laitoskokouksen jälkeen joulukuussa 1999.

¹³ Panelissa olivat seuraavat henkilöt: Per-Ole Träskman, Antonio Gambaro, Maarit Jänterä-Jareborg, Matti Ilmari Niemi, Matti Niemivuo ja Judith Resnik. Resnik on sittemmin tullut tunnetuksi modernin konfliktinhallinnan tutkijana. Ks. Evaluation Report: Department of Criminal Law, Judicial Procedure and General Studies (2005) s. 2.

tutkimuslinjoja, jotka oli paneelin mielestä lyöty laimin. Prosessioikeuden tutkimus todettiin ”vahvaksi kansallisen yleisön kannalta” (‘strong in terms of a national audience’). Sanavalinta oli psykologisesti onneton. Vaikka se oli sinänsä varsin diplomaattinen, laitoksen tutkijat ymmärsivät tutkimuksen tason vähättelyksi. Luenta sai tukea siitä, miten raportti jatkui.

Insolvenssioikeuden tutkimus nimittäin oli paneelin mielestä ”hyvää tai erittäin kansainvälistä tasoa” (”- - - of a good or of a very good international quality”). Oltiin luonnehdinnoista mitä mieltä tahansa, ne olivat omiaan tuomaan jännitteitä prosessioikeuden tutkimukseen.

Mitä puuttuvaan tutkimukseen tulee, kansainvälisen prosessioikeuden tutkimus oli arviointipaneelin mielestä lähes totaalaisesti laiminlyöty. Objektiivisena toteamuksena se piti kiistatta paikkansa. Tässäkin paneeli – varmasti sitä tarkoittamatta – ehkä tahtomattaan lisäsi polttoainetta eripuraan oppiaineen sisällä. Paneelin mukaan puute tässä kun osaksi kompensoitui kansainvälisen insolvenssioikeuden tutkimuksella. (Insolvenssioikeuden tutkimuksessa tietenkin samalla käsiteltiin myös ”prosessioikeudellisia kysymyksiä”, mitä seikkaa paneeli ei tosin erikseen maininnut.) Painavin huomautus prosessioikeudelle tuli siitä, että prosessioikeuden tutkimus ei ollut ottanut riittävän vakavasti vaihtoehtoista riidanratkaisua. Paneelista se osoitti ”tasapainon puutetta”. Sama huomio oli esitetty jo vuoden 1999 arviossa, joten moite ei ollut yllätys, vaikka sen jyrkkyys ehkä sitä oli. Asiaa pahensi se, että moitteet olivat oikeutettuja, jos ajatellaan julkaistua tutkimusta. Tutkimuslinja oli vasta käynnistymässä, joten vuonna 2005 vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimus oli vain yhden monografian varassa.¹⁴ Sekin ilmestyi vasta samana vuonna (Ervasti 2005). Lähivuosina tutkimuslinja alkoi suorastaan hallita koko prosessioikeutta, mistä ansio kuuluu aktiivisille tutkijoille.

Arvioinnin lopputulos ei ollut laitoksen tutkijoiden mieleen, ja se sai vastareaktion, eli vartavastaisen keskustelutilaisuuden.¹⁵ Tilaisuus kuitenkin epäonnistui pahasti jo läsnäolon osalta. Tiedekunnan johtoa oli paikalla, mutta muutoin osanottajia oli tilaisuudessa vähän. Prosessioikeuden edustajia ei laajemmin tilaisuuteen tullut. Yksittäiset paikalle olleet

¹⁴ Tutkimuslinjaa aloitettaessa epäselvää oli jo sekin, mitä kaikkea luettiin vaihtoehtoisen riidanratkaisun piiriin. Vaihtoehtoisen riidanratkaisun sisäisistä vaihtoehtoista ks. Havansi 2005 s. 9. Välimieslainkäyttö on vielä enemmittä vastaväitteitä katsottavissa vaihtoehtoiseksi, mutta yksinkertaistetun oikeudenkäynnin kohdalla mielipiteet jo jakaantuvat.

¹⁵ Keskustelusta ei laadittu pöytäkirjaa eikä edes muistiota. Harva läsnäolija vaivautui tekemään muistiinpanoja jokseenkin hajanaisesta keskustelusta. Yllä oleva kuvaus perustuu näin omiin muistikuviiini, mistä johtuen se on altis odotusten ja todellisuuden ristiriidalle. Joidenkin osanottajien mielestä tilaisuus saattoi hyvinkin täyttää sille asetetut terapeuttiset odotukset.

prosessioikeuden tutkijat eivät heikään käyttäneet tilaisuudessa lainkaan puheenvuoroja. Prosessioikeuden saamista moitteista (jollaiseksi siis paneelin raportti miellettiin) puhuivat näin paradoksaalisesti muiden oikeudenalojen edustajat. Tutkimusta keskustelutilaisuus ei edistänyt: sen sijaan arvioinnin toimittamisen tapaa ja paneelin näkemyksiä arvosteltiin varsin tiukkaan sävyyn.¹⁶ Tämäkään ei yllätä, sillä aikaisemmat eli vuosien 1993 ja 1999 arvoinnit oli otettu vastaan samalla tavalla. Keskustelu ei oikeastaan ollenkaan sivunnut sitä, mitä arvioinnista voitiin oppia. Oppiaineissa arvioinnin tuloksista ei sen sijaan kiistely tai edes puhuttu. Kokonaisuutena vuoden 2005 arviointi tai siitä käyty mielipiteenvaihto pikemminkin haittasi tutkimusta. Se vahvisti tutkimuksellisen status quo'n ja nosti esiin muutosvastarinnan. Muutosvastarintaa lujitti konsensus epärealistista arvioinnista, jonka uhriksi joutui monen mielestä juuri prosessioikeuden tutkimusperinne.

Tutkimuksen arviointien vaikutusta ei kannata yksilötasolla dramatisoida. Niihin alkujärkytysten jälkeen totuttiin, ja ne hyväksyttiin osaksi akateemista elämää. Sitä paitsi arviointien kultakausi käsitti vain pari vuosikymmentä. Jos oikeustieteen tutkimus ei ottanut oppia vuosien 1992/3-2005 arvioista, arviointien tekijät ottivat saamansa palautteen huomioon. Arvioinneissa siirryttiin audit -tyyppisestä arvioinnista keskustelemaan ja osallistuvaan arviointiin, mistä vuoden 2019 arviointi on esimerkki. Arvioinnin tuloksiin oltiin hyvin tyytyväisiä: Helsingin yliopiston tutkimus oli tieteelliseltä laadultaan ”korkeaa kansanvälistä tasoa”. Myös tutkijoiden palaute arviointiprosessista oli ”erittäin myönteistä”.¹⁷ Kriitikko sanoisi, että osallistuva arviointi muuttuu kehittämisprosessiksi – ja omia lainalaisuuksiaan seuraten tuottaa hyvän arvion. Liian hyvä arvio on vaarallinen: se ruokkii itsetyytyväisyyden kulttuuria. Tosin vuoden 2019 arvio oli tässä vaaraton. Se ei saanut oikeustieteen piirissä minkäänlaista näkyvyyttä eikä näin vaikuttanut suuntaan eikä toiseen.

Tutkimuksen arvoinnit kerättävät, kuten arvata saattaa, kysymyksen niiden institutionaalista vaikuttavuudesta. Oikeustieteessä tällaisia kannanottoja on syystä tai toisesta vältelty ensimmäisten arviointien jälkeen: siitä ei selvästikään haluta puhua. Hiljaisuus on toki viite siitä, että vaikuttavuus ei

¹⁶ Prosessioikeuden tutkijat olisi mieluusti soveltanut tilaisuuteen kontradiktorista periaatetta. Keskustelun tasoa olisi noussut, jos paikalla olisi ollut paneelin edustaja vastaamassa esitettyyn kritiikkiin ja perustelemassa raportin huomautuksia. Arvioinnin toteutukseen lopputulokseen kohdistettua arvostelua kun ei edes jälkikäteen voi pitää erityisen reiluna tai edes rationaalisenä. Päätelmä, jonka huono arvio johtuu huonoista arvioinnin tekijöistä, on toki psykologisesti houkutteleva. Se nimittäin sallii pitkälle menevän itsepetoksen.

¹⁷ Lainaukset ovat Helsingin yliopiston tiedotuksen ajankohtaisesta uutisesta ”Helsingin yliopiston tutkimus arvioitiin: huippututkimusta kaikilla kampuksilla”.

ole ollut suurensuuri. Vuosituhannen alussa arvovaltainen tiedeakademie eli tieteellinen neuvosto totesikin samassa hengessä, että oikeustieteellinen tiedekunta ei ollut ottanut tutkimuksen arviointia ollenkaan huomioon rahanjaossa. Sekä tiedekunnan että (silloisten) laitosten toimenpiteet tuntuvat neuvostosta ”alimitoitetuilta”.¹⁸ Yhtä hedelmättömiksi jäivät myöhemmät arviot: niihin ei edes perehdytty eikä niistä keskusteltu, ellei sellaisena pidetä arviointien pakollista noteeraamista. Joskus jopa epäiltiin, että valtaosa tutkijoista ei edes vaivautunut arviointiraportteja lukemaan. Tämä pitää paikkansa ehkä erityisen selvästi prosessioikeudessa, joskin vaikutuksia arvioitaessa on syytä erottaa välitön vaikutus ja pitkäaikainen vaikutus.¹⁹ Ensimmäisessä vaikutukset olivat yksiselitteisesti kielteiset: arviointia ei koettu oikeutetuksi eikä tasapuoliseksi. Lyhyellä tähtämellä arviointi pikemminkin johti muutosvastarintaan ja jäädytti alkaneen sisäisen uudistumisen. Arviointiin ei perehdytty, eikä siitä keskusteltu, toisin sanoen se sivuutettiin vaikenemalla.²⁰ Prosessioikeudessa tämä asenne johti etenkin vuoden 1993 arvioinnin totaaliseen väheksymiseen: se vaiettiin hengiltä. Tätä asennetta tuki tiedekunnan yleinen suhtautuminen arviointeihin. Pitkällä tähtämellä arvioinnit kieltämättä antoivat hieman tukea uudistumiselle, jonka pääasiallinen käyttövoima saatiin kuitenkin kansainvälisistä vaikutteista. Arviointien vaikutus sinänsä oli toisin sanoen vähäinen.

Muu tiedeyhteisö on toki antanut muitakin signaaleja siitä, minkä laatusanan se liitti prosessioikeuden tutkimukseen. Viestit olivat kylläkin ristiriitaisia. Näytöksiä prosessioikeuden tutkimuksen arvostuksesta muilla tieteenaloilla saatetaan ehkä pitää Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenyyksiä. Prosessioikeuden tutkijat ovat olleet Tauno Tirkkosesta ja Jouko Halilasta lähtien säännönmukaisesti Suomalaisen Tiedeakatemian jäseniä.²¹ Jos jäsenyyksiä oikeustieteessä lasketaan, prosessioikeuden tutkijat ovat olleet

¹⁸ Tieteellinen neuvosto 11.12.2000: Arvio tutkimuksen arvioinnin vaikutuksista (ei sivunumerointia). Tosin neuvosto kirjaa tutkimuksen arvioinnin vaikutuksiksi sen, että se ”herätti paljon kiistaa ja kritiikkiä”.

¹⁹ Tämä on henkilökohtainen havainto ja sellaisena pakostakin subjektiivinen. Asiakirja-aineistoa tuolta ajalta ei ole. Havainto ei kuitenkaan ole pelkkää jälkiviisautta, sillä olen tuonut sen esiin myöhemmissä blogikirjoituksissani. Mieleeni on jäänyt myös se, miten arviointien surkeaa vaikutusta ihmeteltiin kahvikeskusteluissa. Silloisella rikos- ja prosessioikeuden laitoksella järjestettiin yksi kokous, jossa vuoden 2005 arviointi oli ainoa aihe. Kokoukseen osallistui hyvin vähän aktiivitutkijoita. Käytyä keskustelua leimasi (tai ainakin se jäi mieleeni) ihmettely, miksi muutamat oppiaineet tai niiden osa-alueet saivat enemmän kiitosta kuin toiset.

²⁰ Prosessioikeus oli oppiainekirjossa poikkeus. Arviointi vaiettiin se piirissä kuoliaaksi, kun taas toisissa oppiaineissa käytiin kiivasta, joskus varsin riitaista keskustelua. Moitteita saivat sekä arviointipaneeli että ne oppiaineiden viranhaltijat, joiden katsottiin olevan moraalisisessa vastuussa huonosta arviosta. Lopputulos oli toki sama: arviointien ei annettu eikä haluttukaan antaa vaikuttaa tiedekunnan vastaiseen toimintaan.

²¹ Ensimmäinen prosessioikeuden tutkija, joka kutsuttiin tiedeakatemian varsinaiseksi jäseneksi, oli Bertil Sjöström. Hänet ja hänen tutkimuksensa on kylläkin tyystin unohdettu. Harva tutkija tunnistaa edes hänen nimeään. Vuonna 1934 kutsun saanutta Sjöströmiä seurasi vasta vuonna 1948 kutsuttu Tauno Tirkkonen. Tirkkoson jälki näkyy vielä nykytutkimuksessakin, vaikka hänen edustamansa systemaattinen prosessioikeuden tutkimus ei enää ole muodissa.

suhteessa muihin oikeudenaloihin jopa ilmeisen yliedustettuina. Tosin jäsenluetteloista saa turhaan hakea kolmannen ”suuren prosessualistin” Tauno Ellilän nimeä.²² Vastakkaisen viestin taas antaa Minun metodini -kirja (1997). Se oli, toisin kuin sen otsikko antoi aiheen olettaa, samalla eräänlainen tieteellisen tutkimuksen katselmus. Yksikään prosessioikeuden tutkija ei kelvannut kirjoittajakuntaan (kirjoittajia oli 17), eivätkä prosessioikeuden tutkimuksen ”metodit” saaneet näin omaa artikkelia. Kirjoittajien valinnan katsottiin aikanaan osoittavan prosessioikeuden tutkimuksen väheksyntää: se ei ollut tutkimusta, johon tarvittiin ”metodeja”. Tätä vaikutelmaa on edelleen vaikea torjua, vaikka kirjoittajakunta luultavasti määräytyi enemmän henkilösuhteita seuraten.

Prosessioikeuden tutkijoilta on oikeutettua odottaa mielipidettä siitä, millaista tutkimusta oikeudenalalla yleensä tehdään. Omassa tutkimuksessaan tutkija ei tietenkään suostu näkemään heikkouksia: siinä harva kykenee rehelliseen itsearvioon. Ulkopuolisten silmissä prosessioikeus on aina ollut konservatiivisen ja hitaasti uudistuvan oikeudenalan maineessa: kukaan ei ole katsonut sen kuuluvan oikeustieteen avantgarde-joukkoon. Vaikka tutkimuksen virallisten arviointien kritiikkiä saatetaan pitää kohtuuttoman ankarana, on pakko myöntää, että se ei 1990-luvulla esitettynä ollut kokonaan vailla pohjaa. Sen sijaan uuden, vuosituhannen vaihteessa käyntiin pääsevän tutkimuksen osalta on hämmästyttävää nähdä, kuinka sitkeitä kerran syntyneet mielikuvat ovat! Uusi prosessioikeuden tutkimus kun on kaikilla mittareilla edistyksellistä, ja jopa ”kehittävää”. Prosessioikeuden tutkimus on kokonaisuutena uudistushenkisempää ja monipuolisempaa kuin monen ”edistyksellisyydestään” tunnetun oikeudenalan tutkimus.

Aatehistorioitsijat ehkä joskus miettivät, miksi tässä tapauksessa vanhat ja varsin vähättelevät mielikuvat elävät ja jopa toistuvat vielä kolmekymmentä vuotta myöhemmin. Vähäinenkin perehtyminen myöhempään tutkimukseen kun olisi osoittanut, että 2020-luvun vaihteen prosessioikeus on täysin muuta kuin 1990-luvun alun prosessioikeus. Ehkä oikea tilannekuva kadotetaan prosessioikeudelle tyypillisten oppikirjojen ja käsikirjojen suureen määrään: tällainen kirjallisuus on oikeudenalalle ominaista. Totta on, että kyseiset kirjat edustavat praktista lainoppia, koska niiden tehtävänä on juuri tällaisen tiedon välittäminen. Tätä käsikirjakirjallisuutta ei tietenkään saisi sekoittaa varsinaiseen tutkimuskirjallisuuteen. Näin kenties moni prosessioikeudesta mielipiteitään kertova alitajuisesti tekee. Voi myös olla, että prosessioikeuden tutkimus ei ole pitänyt riittävästi ääntä uudistumisestaan. Tutkijat ovat toisin

²² Paaskoski 2008 s. 397.

sanoen laiminlyöneet sen tiedepoliittisen propagandan, jota menestyminen kilpailussa näkyvyydestä ja viime kädessä voimavaroista olisi vaatinut. Hiljaisen uurtajan roolistaan prosessioikeus on kärsinyt erityisesti Helsingin yliopistossa. Henkilöleikkaukset on syystä tai toisesta keskitetty prosessioikeuteen, vaikka niistä ovat tietenkin kärsineet myös muut oikeudenalat. Oli kohdistaminen reilua tai ei, henkilöleikkausten takia perustutkimusta ja jatko-opiskelijoidien ohjausta on ollut pakko laiminlyödä, jotta aikaa on saatu edes opetukseen ja tulkintakirjallisuuden tuottamiseen.

Jos institutionaalisissa (eli kollektiivisissa) arvioinneissa on puutteensa, tällaisia arvioita joka tapauksessa saadaan. Toisaalta tällaiset arviot ovat väistämättä yleisiä. Yksittäisen tutkijan voi olla vaikea sanoa, miltä osin arviointi kohdistuu häneen. Ihannemaailmassa institutionaaliset arviot saisivat täydennystä henkilökohtaisista eli yksilöllisistä arvioista. Näin tutkija voisi päätellä paikkansa oikeudenalansa skaalassa. Pienen oikeuskulttuurin ominaisuuksiin näyttää kuuluvan, että oikeustieteen tutkija saa vähän palautetta tutkimuksistaan, vaikka hän kuinka toivottaisi sen tervetulleeksi ja suorastaan sitä kaipaisi. Väite eräänlaisesta ”palautenälästä” tai oikeammin ”palautevajeesta” voi hämmästyttää.²³ Potentiaalisia kanavia palautteelle nimittäin on. Oikeustieteellistä julkaisuista esimerkiksi ilmestyy aikakauslehdissä ja joskus muissakin lehdissä kirja-arvosteluja, jollaisiksi tässä luetaan myös vastaväittäjän lausunnot. Nekin ovat asiallisesti kirja-arvosteluja. Sitä paitsi tutkijauralle lähteneet tulevat kirjoineen useaan otteeseen arvioiduiksi lukuisissa asiantuntijalausunnoissa, jotka tarvitaan akateemisen tehtävän täyttöön. Nämä lausunnot ovat korostetun henkilökohtaisia, etenkin aikaisemmin jopa yksittäisiä kirjoja ja artikkeleita selostavia.

Viimeinen palautteen kategoria taas koostuu lukijapalautteesta, kun tutkimusta lukeneet antavat siitä kommentteja kirjoittajalle.²⁴ Tästä palautteen muodosta puhutaan hyvin vähän, mutta tutkijat antavat kokemukseräisesti tällaiselle epäviralliselle ja epämuodolliselle palautteelle suuren arvon. Näin tekevät myös ne tutkijat, jotka suhtautuvat huvittuneesti tai pilkallisesti

²³ Tätä kirjoitettaessa päivän lehdessä oli sattuva alaotsikko ”Ilman rehellistä palautetta kehityksemme jämähtää paikoilleen” (Helsingin Sanomat 29.7.2023: ”Kritiikin tavoittelu johtotähdiksi”). Palaute on tarpeellista kaikessa inhimillisessä toiminnassa, tutkimus siihen mukaan luettuna. Rehellinen palaute on kuitenkin vaativaa. Palautteen antajan pitää kunnolla perehtyä kohteeseen ja sen taustaan. Vaarallisin palautteen muoto on hymistelevä yleispalaute, joka vääristää käsitykset siitä, onko kohde hyvää vai huonoa.

²⁴ Tätä lukijapalautetta (’reader-based feedback’) pidetään luotettavimpana palautteena. Se pakottaa saajansa miettimään ja analysoimaan, ei kiistelemään ja väittämään vastaan kuten julkinen palaute. Ks. Elbow 1988 s. 247. Tähän jokseenkin kaikki tutkijat luultavasti yhtyvät, ja tuskin prosessioikeuden tutkijatkaan ovat siitä eri mieltä. Selitykset lukijapalautteen hyväksymiseen lienee siinä, että myöntäessään yksityisen palautteen oikeaksi tutkija ei koe menettävänsä kasvojaan.

viralliseen palautteeseen. Lukijapalautetta ei saa sekoittaa siihen palautteeseen, jonka kirjoittaja saa ennen tutkimuksensa julkaisemista. Tämä ”ennakkopalaute” kuuluu kirjoittamien rutiineihin: tutkija kerää käsikirjoitusta viimeistellessään kollegoiltaan (ja joskus käytännön lakimiehiltä) palautetta, toisin sanoen luetuttaa käsikirjoitustaan niillä henkilöillä, jotka siihen suostuvat – joskus niilläkin, jotka eivät niin tee. Prosessioikeudessa useimmat tutkijat saavat ennakkopalautetta 5-6 henkilöltä, ja heidät mainitaan tavallisesti kirjan kiitokset -jaksossa tai alkusanoissa. Ennakkopalautteen antajat eivät – kuten joskus kuvitellaan – ole kirjan sisällön takuumiehiä. Monesti he ovat jyrkästikin eri mieltä kirjan ajatuksista.²⁵

Vaikka yksilöllisen arvioinnin kanavia on paljon, ne välittävät lopulta niukalti sellaista informaatiota, josta tutkija voisi saada kunnan kuvan tutkimustensa vastaanotosta. Tieteenala-arvioinnit ovat kerta kerralta aina vain yleistyneet, ”institutionaalistuneet”. Niistä ja varsinkin viimeisestä arvioinnista on mahdotonta erottaa kannanottoja edes siihen tutkimukseen, jota tehdään eri oppiaineissa tai tutkimusyksiköissä, tutkimussuuntauksista ja yksittäisistä tutkijoista puhumattakaan. Aikanaan paneelien arvioinnit olivat paljon yksilöllisempiä ja konkreettisempia. Sisäpiiriläinen osasi arvioinnin luettuaan välittömästi sanoa, kenestä tutkijasta milloinkin puhuttiin, vaikkei ketään tavallisesti nimeltä mainittukaan. Tulkintavaikeuksia aiheutti kylläkin ensimmäisten paneelien ”ylihuomaavainen” kielenkäyttö. Vain hyvää keuhuttiin, huonosta taas ei sanottu mitään. Näin kielenkäytön sääntöjä tuntematon tai sellaiseksi tekeytyvä lukija tulkitsi vaikenemisen piileväksi tunnustukseksi: se, mitä ei erikseen moitittu, oli hyvää tutkimusta ja tutkimuksen rakenteet siltä osin kunnossa.

Oikeustieteellisissä aikakauslehdissä ilmestyy aika ajoin kirja-arvosteluja tai niiden esiasteita kirjaesittelyjä.²⁶ Kirjaesittelyistä kirjan kirjoittanut tutkija ei hyödy, ja kirja-arvostelujenkin merkitys palautteena on vähäinen. Kirja-arvostelut ovat olleet harvinaisia, ja tulevaisuudessa ne ovat varmasti vielä harvinaisempia suhteessa ilmestyneiden tutkimusten määrään. Tästä seuraa,

²⁵ Kokenut kirjoittaja otata mielellään ennakkopalautetta niiltä, jotka ovat eri mieltä. Kriittinen palaute pakottaa hänet vielä kerran miettimään lähtökohtiaan ja argumenttejaan. Joo-henkisestä palautteesta ei ole juuri apua.

²⁶ Tässä esitetyt huomiot perustuvat keskeisten aikakauslehtien selaamiseen hakusanoin, joten niihin on voinut jättää epätarkkuutta. Keskeisiin havaintoihin se tuskin vaikuttaa. Ohimennen todettakoon, että tutkimusta oikeustieteellisistä kirja-arvosteluista ei ole julkaistu, vaikka tiedeyhteisössä niistä keskustellaan ja niiden vaikutuksia analysoidaan. Selvää on, että nykyisin kirja-arvostelujen – ja ylipäätään arviointien – vaikutus on pienempi kuin muutama vuosikymmen sitten. Silloin kielteinen arvostelu, jos sen kirjoittaja oli arvostettu tutkija (esimerkiksi oppiaineen vastuuprofessori), saattoi lopettaa nuoren tutkijan uran. Tällä hetkellä arvostelut saavat merkittävästi vähemmän huomiota; ne hukkuvat muuhun informaation tulvaan. Lisäksi tutkijat julkaisevat paljon enemmän kuin ennen ja eri forumeilla. Kielteinen arvostelu yhdestä kirjasta ei näin enää ole ratkaiseva urakehitykselle. Myös kynnyks kirjoittaa vastine arvosteluun on aikaisempaa alempana, joten arvostelu ei jää viimeiseksi sanaksi.

että useimmat tutkijat eivät urallaan koskaan näe ”omia” kirja-arvosteluja, ellei sellaisena pidetä pakollista vastaväittäjän lausuntoa. Tämä johtuu rakenteellisista syistä, eli nykyisestä julkaisujen määrästä. Oikeustieteellinen julkaisuaktiivisuus on paljon korkeampi kuin muutama vuosikymmen sitten. Kirjoja ilmestyy yksinkertaisesti niin paljon, ettei kukaan ehdi niitä arvostelemaan. Vaikka joku ehtisikin, lehdet täyttyisivät pelkästään niistä. Ilmestyneistä arvosteluistakin valtaosa on kirjaesittelyjä, kuivakkaita sisältökuvauksia tai lennokasta tarinaniskentää. Viimeisissä, niin sanotuissa gonzo-arvosteluissa kirja on arvostelijalla vain aasinsilta, jonka kautta hän pääsee tuulettamaan ajatuksiaan. Tällaiset arvostelut ovat viihteellistä luettavaa mutta pedagogisesti hyödyttömiä, koska tutkija ei saa niistä odottamaansa arvioivaa palautetta.

Prosessioikeudelliset monografiat keräävät erityisen vähän kirja-arvosteluja (jos väitöskirjat jätetään tässä pois laskuista).²⁷ Arvostelut eivät ole kovin tavallisia silloinkaan, kun kysymys on yleisesityksistä. Monografioita koskevien arvostelujen niukkuus johtuu siitä, että ne jäävät yleensä ensimmäiseen painokseensa. Aikaikkuna asiantuntevalle – ja näin työtä vaativalle - arvostelulle on lyhyt. Yleisesti katsotaan, että kirja-arvostelun tulisi ilmestyä vuoden parin kuluessa siitä, kun itse kirja ilmestyi. Aikaikkuna saa lisäksi aikaan sen, että jos arvostelu julkaistaan, se on helposti ensivaikutelma, jota ei välttämättä tee kirjalle oikeutta. Tästä syystä tutkimus, joka kerää useita kirja-arvosteluja arvostettuihin aikakauslehtiin, on todellinen harvinaisuus. Tähän luokkaan näyttää tarkastelujaksolla pääsevän vain yksi tutkimusjulkaisu, Virolaisen ja Martikaisen tuomion rakenteen problematiikkaa analysoiva ”Tuomion perustelemisen keskeisiä kysymyksiä” (2003 ja 2010).²⁸ Tätä saattoi kylläkin edesauttaa se, että kirjasta ilmestyi kaksi painosta, mikä sekin on perustutkimuksessa epätavallista.

Modernin konfliktihallinnan tutkimukset ovat luonnostaan alttiita arvostelulle ja myös kirja-arvosteluille. Johdan tässä suhteessa epävirallista tilastoa, koska prosessioikeudelliset kirjani ovat 2000-luvulla keränneet neljä arvostelua.²⁹

²⁷ Joskus toki väitöskirja saa myös ”tavallisen” kirja-arvostelun. Tästä esimerkkinä on Vuorenpää arvostelu Dan Heleniuksen *Ne bis in idem* -kirjasta. Ks. Vuorenpää LM 2019 ss. 852-858. Vastavuoroisesti yleisesitys voi päästä ”tieteellisen” arvostelun kohteeksi. I”. Tavallisempaa kuitenkin on, että vastaväittäjän lausunto saa kritiikkiä puolustautuvalta väittelijältä. Oikeustieteessä ei ole esimerkkejä siitä, että ulkopuoliset tutkijat puuttuisivat vastaväittäjän ja väittelijän väliseen kiistaan. Historiantutkimuksessa sitäkin on tapahtunut ”tulenkenkätöksin”, kun toinen professori oli eri mieltä väitöskirjasta kuin vastaväittäjä. Ks. Tommila toim 1998 s. 346.

²⁸ Ks. Paso LM 2011 ss. 209-212, ensimmäinen arvostelu LM 2003 ss. 885-888.

²⁹ Tässä ohitan 1980- ja 1990-luvuille sijoittuvat arvostelut, koska ne kohdistuivat yhtä lukuun ottamatta esine- ja insolvenssioikeudelliseen tutkimukseen. Yhden arvostelun kohteena oli hakemuslainkäytön uudistusta koskeva kirjani, mutta arvostelu ei sisältänyt tieteellistä tai tiedepoliittista kritiikkiä.

Kyseiset kirjat (yksi niistä yhteiskirja) ilmestyivät vuosina 2007, 2012, 2017 ja 2019. Yhdestä arvostelusta (2007) kirjoitin vastineen ja lisävastineen, jotka julkaistiin samalla aikakauslehdessä. Toista arvostelua (2019) kommentoin vain blogikirjoituksessa. Epätavallista oli myös se, että nämä arvostelut eivät jääneet esittelyiksi vaan niissä esitettiin asiantuntevia ja osin varsin kriittisiä huomautuksia. Yhtä niistä, Orasmaan Oikeus-lehdessä ilmestynyttä arvostelua kollektiivista lainkäyttöä koskevasta tutkimuksestani voi hyvällä tahdolla pitää napakkana miniartikkelina, koska arvostelulle on annettu jopa osuva otsikko ”Etsimässä ja mahdollistamassa oikeussuojaa useammalle”. Otsikko tiivistää hyvin tutkimussuuntauksen tavoitteet ja tutkimusmenetelmät.³⁰ Arvostelut kuitenkin keskittyvät vahvasti. Jos perinteinen prosessioikeus saa harvoin kirja-arvosteluja, vielä harvemmassa ne ovat vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimuksessa. Silloinkin arvostelut ovat lähinnä kirjaa esitteleviä.³¹

Jos yksittäistapausten ylilyönnit unohdetaan, suomalaiset kirja-arvostelut ovat sävyltään enimmäkseen lempeitä, joskus liiankin ymmärtäväisiä kirjoittamisen vaikeuksille. Tämä on ehkä pienille oikeuskulttuureille tyypillistä: on hyväksi, että aihepiiristä on käytävissä edes joku esitys, jos vaihtoehtona on totaalinen aukko kirjallisuudessa. Kirjasta puutteita hakemalla hakevat ”tieteelliset” kirja-arvostelut ovat harvinaisia. Näyttää siltä, että jyrkätään mielipide- ja koulukuntaeroavuudet (niitä Suomessakin riittää) eivät purkaannu kielteisiksi arvosteluiksi. Kriittisen asenteen puuttuminen on toisaalta myös pienen oikeuskulttuurin heikkous. Vanha viisaus nimittäin kuuluu, että parhaiten kirjoittaja oppii vihamielisistä arvosteluista. Tällaisessa arvostelussa sen kirjoittaja on etsimällä etsinyt virheitä ja muuta moitittavaa arvostelun kohteesta. Tutkijan on vain hillittävä harminsa ja haettava arvostelusta maaliin osuva kritiikki, mikä ei ole niinkään helppoa. Yleensä sellaistaakin löytyy, oli kirja miten laadukas tahansa.³² Logiikan alkeissääntöhän kuuluu, että väitteen esittäjän motiivit eivät todista mitään siitä, onko väite tosi vai epätosi.

Ohimennen sanottakoon, että kokenut tutkija pitää tällaista yliampuvaa arvostelua luojan lahjana, koska hän saa, kiitos vastineoikeutensa, aikaan

³⁰ Ks. Orasmaa 2018 ss. 110-113,

³¹ Ks. Kuulialan arvostelu Kaijus Ervastian ja Anna Nylundin Konfliktinratkaisu ja sovittelu -kirjasta. Ks. Kuuliala LM 2015 ss. 771-776. Sen sijaan poikkeus lainalaisuuksista on, kun käytännön käsikirjaksi tarkoitettu teos saa ”tieteellisen” ja yllättävän kriittisen kirja-arvostelun. Ks. Salmisen ja Ervastian arvostelu Aaltosen kirjasta ”Huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimissa” Ks. Salminen-Ervasti LM 2015 ss. 1179-1183. Yhteismitaton arvostelu johtikin Aaltosen kriittiseen vastineeseen, johon moni lukija periaatteessa yhtyi. Käytännön neuvoja antavaa kirjaa ei tulisi arvioida teoreettis-kriittisesti (sama pätee myös päinvastoin), jos halutaan edistää rationaalista mielipiteenvaihtoa. Ks. Aaltonen LM 2015 ss. 1184-1188.

³² Savola 2008 s. 1013.

tiede- ja oikeuspoliittisen keskustelun. Totta on, että etenkin herkkä tutkija ei näe asiaa näin positiivisena vaan loukkaantuu epäoikeudenmukaisesta arvostelusta. Keskustelu taas kiinnittää kirjaan paljon huomiota ja saa kaikki siihen perehtymään, jotta he näkisivät, kuka, kirjoittaja vai arvostelija, on kiistelystä oikeassa. Näin muutoin unohduksiin tuomittu tutkimustulos nousee keskiöön ja tulee vähintäänkin tiedeyhteisön tietoon. Toisinaan kirjoittajan (tässä puhun omakohtaisesta kokemuksesta) on pakko myöntää, että hän ei ole kirjassaan saanut läpi perussanomaansa. Hän on epäonnistunut viestinnässään. Kirjan sanoma on toisin sanoen ollut mahdollista ymmärtää väärin tai suorastaan päinvastaiseksi, mitä on tarkoitettu. Sille, että lukija on tietoisesti päättänyt ymmärtää sanoman väärin, ei selkeäsanaisinkaan kirjoittaja mitään mahda.

Yliopistollisten asiantuntijalausuntojen antama palaute taas on nuorten herkkua, vaikkakaan sitä ei aina herkuksi koeta. Nuori tutkija tulee arvioiduksi hakiessaan dosentin arvoa taikka yliopistonlehtorin tai professorin tehtävää. Viimeisen eli professoriportaun saavutettuaan hän kuitenkin putoaa tämän virallispalautteen saajien joukosta. Asiantuntijalausunnot ovat parhaimmillaan ensiluokkaista palautetta. Ovathan lausuntojen kirjoittajat periaatteessa alansa huippuja, ja heillä on aikaa arviointiin – ainakin teoriassa. Lausunto on myös kokonaisarvio, joten tutkija näkee ulkopuolisen mielipiteen siitä, miten hänen taitonsa ja profiilinsa on vuosien varrella kehittynyt. Aivan näin auvoinen lausuntojen todellisuus ei tietenkään ole. Lausunnotkin ovat ihmisten kirjoittamia, ja toisinaan sellaisen kirjoittajan persoonallinen näkemys siitä, millaista hyvä oikeustiede on ja millaista sen tulisi jatkossakin olla, heijastuu auttamatta arviointeihin. Julkisuudessa on väitetty, että monialatutkimusta tekevät tutkijat tulevat kohdelluiksi suhteettoman ankarasti, mistä syystä tällainen tutkimus vaarantaa uralla etenemisen. Lisäksi joitakin lausunnonantajia on epäilty aiheesta tai aiheetta siitä, että he ottavat huomioon liiaksi hakijan sopivuuden ja lausunnon tilaajayksikön tarpeiden kaltaisia näkökohtia. Joku hakija voi tulla epäoikeudenmukaisesti suosituksi, toinen taas syrjityksi.

Vaikka lausunnot ovat periaatteessa julkisia asiakirjoja, ne eivät käytännössä laajemmin leviä asianosaispiiriin ulkopuolelle. Vaikka näin kävisikin, syystä tai toisesta asiantuntijalausuntoja ei ole tapana kommentoida tai käyttää lähteenä myöhemmässä tutkimuksessa.³³ Muutoinkin lausunnot saavat nyky maailmassa vain murto-osan siitä huomiosta, jonka ne aikaisempina vuosikymmeninä keräsivät. Esimerkiksi prosessioikeudessa lausunnot

³³ Tämä selittyy parhaiten hiljaisella käsityksellä, jonka mukaan konteksti ja henkilösuhteet vaikuttavat liiaksi lausuntoihin, ne eivät toisin sanoen ole kontekstinsa ulkopuolella luotettava lähde.

professorin viran hakijoista monesti jopa julkaistiin erillisenä kirjasena. Näkyvyyden menetys on osaksi ansaittua. Lausuntojen kirjoittajat eivät uhraa niihin enää samalla tavalla aikaa ja vaivaa. Lausunnot ovat supistuneet ja muuttuneet yleispiirteisiksi profiiliarvioiksi. Niillä on arvoa rekrytoinneissa ja tiedepolitiikassa, mutta tutkimuksen palautteena ne eivät enää palvele.

Uusin palautekanava on sosiaalinen media, jonka merkitys on kasvamassa.³⁴ Tällainen palaute on nopeaa, se on myös suorasanaista ja jopa jyrkkää, koska palautteen antajan ei tarvitse samassa määrin varoa sanojaan.³⁵ Some-palautetta tulee myös niin monelta taholta, että se kompensoi mahdolliset äärimielipiteet. Some-palautteella on monta kanavaa. Some-palautetta julkaistaan usein blogeissa ja vastaavilla sivustoilla: legendaarinen oli edellä mainittu professori emeritus Jyrki Virolaisen prosessioikeus-blogi, jossa ilmestyi usein varsin suopeita tai ainakin kannustavia arviointeja yksittäisistä tutkimuksista. (Tosin blogi tunnettiin siitä, että tuomioistuimet ja etenkin korkein oikeus saivat siinä blogistilta ja monilta kommentoijiltakin aikamoista möykytystä.) Toki palautetta tulee myös suullisessa muodossa. Ei-julkinen arvostelu voi edistää kirjoittajan itseymmärrystä ja tieteellistä kypsymistä, mutta tiedepolitiikkaa tai edes tieteellistä diskurssia ”yksityiseksi” jäävät palaute ei tietenkään edistä. Vaikka yksityinen palaute voi muutoin mennä julkista palautetta paremmin perille, tässä suhteessa se ei ole ihanteellinen kanava.³⁶

Jos henkilökohtainen ja enimmäkseen yksityinen palaute on epätavallista, vielä epätavallisempia ovat oikeudenalan sisäiset review-arviot, eli edellä viitatuut review-artikkelit. Yksittäisiä artikkeleita, jotka ainakin osittain voidaan luokitella tähän kategoriaan kuuluviksi, on tuki julkaistu. Esimerkiksi edellä mainitussa ”Sata vuotta prosessioikeutta” kokoomateoksessa on artikkeleita, joista tarkka lukija löytää arvioita etenkin 1990-luvulla tehdystä tutkimuksesta ja ajattelua prosessioikeuden tutkimuksen tehtävistä tulevaisuudessa. Laajempaa keskustelua prosessioikeuden tutkimusyhteisössä nämä artikkelit eivät, ehkä varovaisen sävynsä takia, herättäneet. Toki on tunnustettava, että julkinen tieteellinen kiistely ei ole koskaan kuulunut prosessioikeuden tutkimusperinteeseen – silloinkaan, kun sitä olisi kipeästi kaivattu. Tähän on

³⁴ Sosiaalinen media on internetin jatke. Sille on ominaista, että perinteiset vallankäyttäjät pystyvät vain heikosti vaikuttamaan sosiaalisen median luomiin käsityksiin ja toimintaan. Ks. Pere 2015 s. 376. Tämä näkyy myös oikeustieteen tutkimuksessa: tiedeyhteisön vanhan vaikuttajat sekä tieteellistä kustantamista aikaisemmin hallinneet tieteelliset seurukset ovat menettäneet paljon otettaan siihen, mitä tutkimusta tehdään ja ennen kaikkea julkaistaan.

³⁵ Perinteinen kirjemuotoinen lukijapalaute alkaa olla jo nostalgiaa. Tällaiselle palautteelle kehittyi aikanaan jopa sääntöjä. Kirjallisuudessa annettiin myös neuvoja siihen, miten kirjoittajan tuli siihen reagoida. Ks. Elbow 1988 s. 248.

³⁶ ”Yksityinen” palaute on sen sijaan paikallaan silloin, kun kirjoittaja hakee lukijoilta näiden mielipidettä kirjansa ”luovista” jaksoista. Lukijapalautetta pidetään ”erityisen välttämättömänä” luovassa kirjoittamisessa, mitä myös oikeustieteen tutkimus parhaimmillaan on. Ks. Elbow 1988 s. 249.

ehkä vaikuttanut se, että oppiaineet eivät läheskään aina ole työyhteisöjä sosiologisessa merkityksessä. Jos lähteenä käytetään edellä viitattua muistelmakirjaa ”Miten meistä tuli oikeustieteen tohtoreita”, 1970- ja 1980-luvun kirjoituksista ei oikeastaan löydy mitään merkkejä työyhteisöstä. Sellaista ei edes odotettu, vielä vähemmän kaivattu. Työyhteisölle tyypillistä vuorovaikutusta käy ilmi vasta, kun käydään läpi 1990-luvun vaihteen ja sen jälkeen väitelleiden kirjoituksia.³⁷

Tarkka lukija saattaa tivata, eikö myös tutkimushankkeiden rahoitushakemuksista saatu palaute ole ”tieteellistä” arviointia. Tätä ei voi kieltää. Hakemukset suurille institutionaalisille rahoittajille yleensä saavat asiantuntija-arvionsa, jotka tavallisesti annetaan tiedoksi myös rahoituksen hakijalle. Arviointien tieteellistä tasoa ei voi moittia heikoksi, vaikka asiantuntija ei aina tunne syvällisesti hakemuksen tarkoittamaa alaa. On myönnettävä, että arvioissa – joita kutsutaan lausunnoiksi – usein otetaan kantaa hakijan tieteelliseen profiiliin ja aikaisempiin tutkimuksiin. Tutkimushankkeiden asiantuntijalausunnat kuitenkin keskittyvät suunniteltuun tutkimukseen, sen tieteelliseen validitettiin sekä hyötyyn. Arvioitavaa tutkimustahan ei ole vielä tehty: sitä vasta suunnitellaan. Voi olla, että tutkimus ei koskaan ilmesty, vaikka tutkija saisi hakemansa rahoituksen. Jos päätös on kieltävä, tämä on tavallinen lopputulos. Sitä paitsi asiantuntijalausunnat eivät ole julkisia, ja niiden de facto levikkikin on vähäinen. Eri asia on, että rahoitushankkeiden hakemukset antaisivat ajantasaisen kuvan tutkimuksen trendeistä ja tieteellisistä innovaatioista, jos ne olisivat julkisia.³⁸

Rahoituspäätökset ovat toki julkisia. Niistä voi tehdä varovaisia päätelmiä siitä, mitkä teemat ovat ajankohtaisia, ehkä jopa, mihin tutkimus on suuntautumassa. Tutkimushankkeiden rahoittaminen on myös eräänlainen tunnustus oikeudenalan tutkimuksen tasolle: se antaa, oikein tai väärin, oikeudenalan tutkijoille arvovaltaa tiedeyhteisössä. Suoraviivainen päättely ei kylläkään aina osu oikeaan. Prosessioikeuden huono menestys tutkimusrahoituksessa ei ole sellaisenaan osoitus oikeudenalan tutkimuksen huonosta tasosta. Se selittyy pikemminkin sillä, että prosessioikeudelliset teemat eivät ole muodissa, toisin sanoen saaneet näkyvyyttä. On vaikea

³⁷ Ks. Halila-Timonen 2003 s. 173, 249, 319 ja 456. Oikeustieteen tohtorit -kirja keskittyy paljon vahvemmin henkilöhistoriaan kuin hieman aikaisemmin ilmestynyt sisarteos ”Miten meistä tuli historian tohtoreita” (Tommila 1998). Sen kirjoitukset ovat sekä yhteisöllisempiä että teoreettisempia.

³⁸ Tiedot myönnetystä rahoituksesta ovat toki julkisia. Myös niistä voi päätellä, mitä tutkimusta on tulossa, ehkä myös, mihin tutkimuksen valtavirta on kääntymässä. Kovin luotettaviin päätelmiin tiedot eivät siitä, koska niin harvat – arvioiden mukaan alle 10 prosenttia – suunnitelluista hankkeista saa rahoitusta. Myös hanke, jonka rahoitus evätettiin, voi tuottaa tutkimusta joko muulla kilpaillulla rahoituksella tai sitä ilman.

uskoa, että prosessioikeuden tutkijat eivät osaisi laatia yhtä hyviä (tai yhtä keskinkertaisia) rahoitushakemuksia kuin muidenkin oikeudenalojen tutkijat. Tässä tutkimuksessa ei kannata pohtia, mitä lainalaisuuksia tieteellinen muoti seuraa. Prosessioikeuden tutkija enintään ihmettelee asiantilaa. Lainkäytön sanotaan olevan kaikkialla kriisissä, joten voisi kuvitella, että ”kehittävä” prosessioikeuden tutkimus olisi tiedepoliittisten kiinnostuksen kärjessä – mistä se nyt on hyvin kaukana. Vanhat mielikuvat prosessioikeuden käytännöllisyydestä ehkä vaikuttavat tässäkin.